

Pamięć krajobrazu – zapis dziejów w przestrzeni

Urszula Myga-Piątek

Wprowadzenie

W systemie badań wielu dyscyplin naukowych – m.in. geografii, antropologii kulturowej, estetyki, architektury krajobrazu, ekologii krajobrazu, socjologii – krajobraz zajmuje miejsce szczególnie ważne. Jedną z przyczyn szerokiego nim zainteresowania jest to, że jest określeniem (synonimem) bytu codziennego, otoczenia, środowiska życia człowieka, które jest powszechnie doświadczane i podlega indywidualnej percepcji i ocenie. Istota krajobrazu jest „często łatwiejsza do objęcia zmysłowo niż pojęciowo”¹. Julio Llamazares w *Rzeka zapomnienia*² napisał, że „Krajobraz to pamięć. Mimo swych ograniczeń zachowuje ślady przeszłości, odtwarza wspomnienia, wypełnia je cieniami innej epoki, będącej już tylko odbiciem samej siebie, przechowywanym w pamięci wędrowca lub kogoś, kto pozostaje – po prostu – wierny krajobraz”. Z drugiej strony niewiele jest pojęć naukowych, które wzbudzają tak wiele emocji i twórczych sporów w środowisku badaczy. Pojawiają się one w trakcie prób wypracowywania kompromisów, naukowych uogólnień i budowania konceptualnej jedności w drodze syntezy różnych podejść badawczych. Aktualnie w literaturze przedmiotu mówi się o idei krajobrazu, która wyraża historyczną próbę połączenia wizualnego obrazu i materialnego świata, oznacza humanistyczny ogląd krajobrazu i jego konstruowanie³. Obok tego dualizmu

krajobraz przejawia jeszcze jedną fenomenalną cechę, jaką jest zdolność do rejestracji zdarzeń historycznych, czyli wykazywanie specyficznego rodzaju pamięci przestrzennej.

Poniższe rozważania są daleko niedoskonałym szkicem do opracowania koncepcji opisującej pamięć krajobrazu na gruncie geografii. Będzie to próba podejścia uzupełniającego w stosunku do istniejących już prac z zakresu geografii humanistycznej, np. Mariusza Czepczyńskiego, Dobiesława Jędrzejczyka, Krystyny Rembowskiej, Wiesława Maika, Andrzeja Suliborskiego czy Witolda Wilczyńskiego⁴. Także na gruncie antropologii kulturowej⁵, socjologii, teorii estetyki pamięć krajobrazu była już przedmiotem analizy.

Aktualne dyskusje nad tą problematyką podnoszą krajobraz (w sensie materialnym, fizjonomycznym i symbolicznym) do roli zagadnienia kluczowego dla zrozumienia procesów historycznych zachodzących w środowisku ludzkim⁶.

Narodziny krajobrazu

Chcąc opisać akt, a raczej proces narodzin tego ważnego w geografii (w tym geografii historycznej) pojęcia, należy odwołać się do badaczy, którzy etymologii krajobrazu poświęcili już wiele uwagi. Wyczerpująco opisuje go m.in. Maciej Pietrzak⁷, który powołując się na prace

¹ H. Bobek, J. Schmithüsen, *Die Landschaft im logischen System der Geographie*, „Erdkunde”, 3, 1949, s. 119.

² J. Llamazares, *Rzeka zapomnienia*, Warszawa 2007.

³ D. Cosgrove, *Landscape and the European Sense of Sight – Eying Nature*, w: *Handbook of Cultural Geography*, ed. K. Anderson i in., London 2003, s. 254, za: B. Frydryczak, *Krajobraz. Od estetyki the picturesque do doświadczenia topograficznego*, Poznań 2013, s. 9.

⁴ Bardzo bogata bibliografia – m.in. prace: D. Jędrzejczyk, *Geografia humanistyczna miasta*, Warszawa 2004; *Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie*, red. W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski, Łódź 2005; *Człowiek w badaniach geograficznych*, red. W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski, Poznań 2006; K. Rembowska, *Kultura w tradycji i we współczesnych nurtach badań geograficznych*, Łódź 2002; M. Czepczyński, *Cultural Landscape of Post-Socialist Cities. Representation of Powers and Needs*, Adlershot 2008; W. Wilczyński,

Ideowe źródła i tożsamość geografii, Kraków 2011; W. Wilczyński, *Aksjologiczne aspekty nauki o krajobrazie*, w: *Kultura jako przedmiot badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne*, red. E. Orłowska, Wrocław 2002, s. 47–55.

⁵ W antropologii kulturowej temat ten jest ostatnio często poruszany. Zob. np. konferencja „Antropologia krajobrazu: obraz – zmysły – pamięć” z 25–27 września 2014 (<http://amu.edu.pl/content/midzynarodowa-konferencja-naukowa-antropologia-krajobrazu-obraz-zmysly-pamiec>), dostęp: 25 lipca 2015).

⁶ B. Frydryczak, ze wstępu do konferencji: „Antropologia krajobrazu: obraz – zmysły – pamięć. Międzynarodowa konferencja naukowa”, Gniezno, Instytut Kultury Europejskiej UAM, 25–27 września 2014.

⁷ M. Pietrzak, *Ewolucja poglądów geograficznych na krajobraz*, w: *Geografia jako nauka*, t. 1: *Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, red. W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski, Łódź 2005, s. 151–162.

Zeva Naveha i Arthura Liebermana z 1984 r., pisze, że rdzeń słowa *krajobraz* wywodzi się z hebrajskiego⁸, gdzie został użyty do opisu pięknego widoku Jerozolimy. Jeśli przyjąć to źródło za wiarygodne, można dostrzec, że od początku termin ten miał związek z oceną estetyczną fizjonomii terenu.

Ken Taylor⁹, przywołując pracę Johna Brinckerhoffa Jacksona¹⁰, pisze, że powszechne używanie terminu *krajobraz* wywodzi się z języków germańskich i pojawiło się w Europie około 500 r., a słowa *landskipe* lub *landscæf* zostały wprowadzone do użycia w Wielkiej Brytanii za pośrednictwem anglosaskich osadników. Z kolei Josef Schmithüsen¹¹ uważa, że prawdopodobnie najstarszy znany Europejczykom zapis słowa *krajobraz*, w brzmieniu *landscæf* został zawarty w tłumaczeniach tekstów ewangelicznych Hrabanusa Maurusa z Fuldy w 830 r. *Krajobraz* wówczas, jako określenie potoczne, był stosowany dla opisywania charakterystycznych cech danej powierzchni. W XV i XVI w. pojawiał się w mowie codziennej jako synonim określenia *pejzaż* lub *piękny widok*. W XVIII w. termin ten nabrał państwowo-prawnego znaczenia i występował w dokumentach rady stanu niemieckich landów, jak również w nazewnictwie rolniczych instytucji kredytowych prowincji pruskiej. Niemiecki *landscæf* był początkowo wyrazem bliskoznacznym do łacińskich *regio*, *provincia*, *terra* – oznaczał zarówno określony obszar, jak i zamieszkującą go ludność. To XVIII-wieczne rozumienie *krajobrazu* (kulturowego) było stosowane jako synonim regionu. Źródłostów *land* ('kraj, kraina')

mają niemiecki *landschaft* i angielski *landscape*. Sufiks *-scæf*, późniejszy *-schaft*, wyraża w języku niemieckim wzajemne związki i zależności. Ponadto niemieckie *-schaft* i angielskie *-scape*, używane są na określenie 'trzonu, rdzenia, istoty, stosiny, sedna'. Rozumując zatem dosłownie, *landschaft* wyraża istotę kraju, jego rdzeń¹². Tę zhumanizowaną interpretację zdaje się potwierdzać inny jeszcze związek terminu z niemieckim czasownikiem *schaffen* – 'kształtować, tworzyć', który w sensie semantycznym umiejętnie podkreśla udział człowieka w tworzeniu oblicza danej krainy (np. *Landwirtschaft* – 'uprawa roli'). Angielski *landscape* ma powiązania także z *shape* – 'kształtować'¹³.

Badania etymologiczne nad *krajobrazem* prowadził cytowany już John Brinckerhoff Jackson¹⁴, rozważając źródłostów słowa *krajobraz* w językach staroangielskim, niemieckim i niderlandzkim, co szczegółowo przytacza w swej książce Beata Frydryczak¹⁵. Poszukiwania etymologii słowa *krajobraz* na gruncie języka francuskiego prowadzą do podobnych wniosków. *Paysage* wywodzi się od *pays*, czyli kraju. Zdaniem Floriana Plita¹⁶ nie zawsze może być ono uznawane za odpowiednik słowa *land*, ponieważ odnosi się głównie do niewielkiego obszaru lub kraju, zwykle o charakterze wiejskim (*paysan* – 'wieśniak') i ma konotacje historyczno-emocjonalne¹⁷. Przyrostek *-age* służy w języku francuskim do określenia czynności (np. *labourage* – 'orka', *élevage* – 'wypas', *drainage* – 'odwadnianie'). Francuski *pejzaż* (*paysage*) to według Plita¹⁸ nie tyle 'krajobraz', ile 'wytwarzanie kraju, krajowanie, nadawanie specyficznych,

⁸ Autorzy ci wskazują na hebrajski źródłostów *noff* wywodzony od *yafe* – 'piękny', który można odnaleźć w Księdze Psalmów (48,2).

⁹ K. Taylor, *Landscape and Memory: Cultural Landscapes, Intangible Values and Some Thoughts on Asia* (<http://openarchive.icomos.org/139/>, dostęp: 25 lipca 2015).

¹⁰ J.B. Jackson, *Discovering the Vernacular Landscape*, New Haven–London 1984, s. 8.

¹¹ J. Schmithüsen, *Allgemeine Geosyngetik. Grundlagen der Landschaftskunde*, Berlin–New York 1976.

¹² Więcej na temat genezy terminu *krajobraz*: M. Pietrzak, *Niemiecka a światowa ekologia krajobrazu – dorobek, aktualne trendy, problemy badawcze i dylematy metodologiczne*, w: *Studia ekologiczno-krajobrazowe w programowaniu rozwoju zrównoważonego: przegląd polskich doświadczeń u progu integracji z Unią Europejską*, red. M. Kistowski, Gdańsk 2004, s. 43–47; tenże, *Wprowadzenie do ekologii krajobrazu – istota krajobrazu i rozwój badań* (<http://www.ekologia-krajobrazu.pl/index.php/ekologia-krajobrazu/75-wprowadzenie-do-ekologii-krajobrazu-istota-krajobrazu-i-rozwoju-badan>, dostęp: 24 maja 2015).

¹³ Rozważania te zostały rozwinięte także w pracach: U. Myga-Piątek, *Krajobraz kulturowy. Aspekty ewolucyjne i typologiczne*, Katowice 2012, s. 26–27; też, *Mapy krajobrazowe. Tradycja – potrzeby – trudności – próby – możliwości*, w: *Mapy krajobrazu kulturowego. Przegląd doświadczeń*, red. J. Plit, U. Myga-Piątek, Sosnowiec 2015, s. 3–30 (Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 27).

¹⁴ Autor ten zaproponował własną definicję *krajobrazu* jako „kompozycję przestrzenną stworzoną przez człowieka na określonym obszarze”.

¹⁵ B. Frydryczak, *Krajobraz. Od estetyki*, s. 44–45.

¹⁶ F. Plit, *Krajobraz kulturowy – czym jest?*, Warszawa 2011, s. 112.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Więcej na ten temat także w innych pracach tego autora. Zob.: F. Plit, *Krajobraz kulturowy*; tenże, *Paul Vidal de la Blache – krajobraz – obraz i geograficzna metoda jego interpretacji*, w: *Krajobraz kulturowy*, s. 26–31.

niewpowtarzalnych cech'. Tym samym francuskie *pays* sprowadza krajobraz do ujęcia czysto regionalnego¹⁹.

Powyższa interpretacja genezy terminu sugeruje, iż już w pierwotnym użyciu krajobraz rozumiany był w znaczeniu 'kulturowy' – tzn. przekształcany w procesie historycznym – 'tworzony'²⁰ z udziałem człowieka na kanwie naturalnych zasobów przyrody.

John Brinckerhoff Jackson²¹, podając przyczyny występowania trudności jednoznacznego definiowania krajobrazu, wskazuje na ich źródło w rozbieżnościach rozumienia/pojmowania krajobrazu. Historycznie rzecz ujmując, rozbieżności te zrodziła renesansowa²² ciekawość świata, która uwolniła naturalną człowiekowi przyrodniczą wrażliwość²³ i przeniosła krajobraz w przestrzeń sztuki, a następnie także w obszar badań naukowych, gdzie do dziś podlega wielowymiarowym analizom i interpretacjom²⁴. Próby zaprowadzenia porządku terminologicznego w naukach o krajobrazie podejmowane były m.in. ze strony przedstawicieli geografii humanistycznej²⁵.

Szerokie omówienie etymologii terminu *krajobraz (landscape)* dał przywoływany już

John Brinckerhoff Jackson – redaktor czasopisma „Landscape”. Zwrócił w nim uwagę na źródłowości terminu i jego różnicowanie wraz z rozkwitem paradygmatów kolejnych epok historycznych. Tym samym wskazał na dwie główne tradycje pojmowania krajobrazu – amerykańską, w której jest on naturalną sceną, oraz angielską, w której bardzo istotną rolę odgrywa kultura i szeroko rozumiane czynniki wynikające z ludzkiego działania²⁶. Tę humanistyczną perspektywę przybliży także Beata Frydryczak²⁷, odnosząc się do krajobrazu kulturowego w rozumieniu, jakie pojawia się w refleksji Theodora W. Adorno. Wskazuje tam na możliwość wyodrębnienia dwóch sensów krajobrazu: estetycznego, wpisującego się w historię estetyki i artystycznej reprezentacji świata, oraz podporządkowanego estetyce wzniosłości, w którym wyraża się przestrzennie pojmowane środowisko, historycznie i społecznie kształtowane zarówno przez człowieka, jak i przez siły natury.

Analizę znaczeń krajobrazu można odnaleźć u Paula Rodawaya²⁸, który uważa, że jego definiowanie można sprowadzić do trzech kategorii: estetycznej (będącej wyrazem artystycznego interpretowania widzianego świata), topograficznej (krajobraz jako obszar kształtowany w procesie dziejowym przez człowieka) oraz kategorii *stricte* geograficznej (*de facto* w rozumieniu geografii fizycznej kompleksowej) – materialnej, odnoszącej krajobraz do realnego wymiaru oraz wzajemnej konfiguracji i kompozycji składników środowiska przyrodniczego (budowy geologicznej form rzeźby terenu, roślinności, wód etc.). Tę trzecią kategorię znaczeń – jak się wydaje – podchwycili geografowie humanistyczni, w tym sam Paul Rodaway, ujmując krajobraz w perspektywie psychologicznej i wzbogacając go o sens i znaczenia – nadając tym samym przestrzeni kolejny wymiar –

¹⁹ Wywodząca się z tego tradycja regionalna, silnie rozwijana XIX w., dała podstawę do wykorzystania krajobrazów jako podstawy podziału regionalnego. Pisano wówczas o krainach geograficznych i krainizacji; w Polsce nurt ten reprezentował m.in. Stanisław Pawłowski i wielu innych przedstawicieli tzw. szkoły poznańskiej. W geografii szkolnej przetrwały pojęcia *krainy geograficzne* (rzadziej – *regionu geograficznego*).

²⁰ K.R. Olwig, *The Practice of Landscape „Conventions” and the Just Landscape: The Case of the European Landscape Convention*, „Landscape Research”, 32 (6), 2007, s. 579–594. Więcej na ten temat zob. J. Wylie, *Landscape*, Abingdon 2007.

²¹ J.B. Jackson, *The World Itself*, w: *The Cultural Geography Reader*, ed. T.S. Oakes, P.L. Price, New York 2008, s. 154.

²² Uświadczenie krajobrazu nastąpiło zdaniem Jana Białostockiego już w średniowieczu, kiedy człowiek nie mógł ignorować potęgi natury ze względu na odczytywanie w niej ręki Boga oraz faktu, iż Ziemia została dana człowiekowi w użytkowanie. Zob. J. Białostocki, *Narodziny nowożytnego krajobrazu*, w: *Refleksje i syntezy ze świata nauki*, Warszawa 1978.

²³ G. Simmel, *Filozofia krajobrazu*, w: tenże, *Filozofia krajobrazu. Wybór esejów*, przeł. M. Łukasiewicz, Warszawa 2006, s. 292–306.

²⁴ U. Myga-Piątek, *Spór o pojęcie krajobrazu w geografii i dziedzinach pokrewnych*, „Przegląd Geograficzny”, 73 (1–2), 2001, s. 163–176; też: *Krajobraz kulturowy w badaniach geograficznych*, w: *Krajobraz kulturowy*, s. 40–53; też: *Historia, metody i źródła badań krajobrazu kulturowego*, „Problemy Ekologii Krajobrazu”, 17, 2005, s. 71–77; też: *Krajobraz kulturowy. Aspekty*, s. 26–33.

²⁵ W Polsce m.in. autorzy wymienieni w przypisie nr 4.

²⁶ J.B. Jackson, *The World Itself*, s. 154. O szkołach badań krajobrazu (amerykańskiej, niemieckiej, francuskiej, polskiej, rosyjskiej) autorka pisała już w monografii pt. *Krajobraz kulturowy. Aspekty*, s. 43–51.

²⁷ B. Frydryczak, T.W. Adorno, *Pojęcie krajobrazu kulturowego*, „Estetyka i Krytyka”, 30 (3), 2013, s. 43.

²⁸ P. Rodaway, *Sensuous Geographies. Body, Sense and Place*, London–New York 1994.

emocjonalny, semantyczny i symboliczny, zależny od naszej świadomości i wrażliwości.

Interesującą metaforę stosuje Beata Frydryczak²⁹, pisząc, iż estetyka reprezentuje widza, który z dystansu podziwia obserwowany obraz, dostrzegając w nim wartości estetyczne, symboliczne czy historyczne, zaś geografia przypomina mieszkańca danej okolicy, który żyjąc i pracując, wrasta w nią, stanowiąc jej trwały element.

Metafora ta ujawnia istotne rozbieżności między przypisanym humanistyce i sztuce estetycznym pojęciem krajobrazu a jego definicjami formułowanymi przez nauki empiryczne (m.in. geografię, szczególnie ekologię krajobrazu³⁰ czy archeologię krajobrazu).

O wielości nurtów badawczych krajobrazu, które pojawiały się w geografii, w nawiązaniu do genety terminu pisze w swej książce Florian Plit³¹. Wielość widzenia krajobrazu przybliża w swych pracach także Maciej Pietrzak³², który stwierdza: „W tak szerokim ujęciu krajobraz jest zatem z jednej strony przestrzenią stworzoną przez przyrodę i człowieka (jego fizycznym otoczeniem), z drugiej zaś – rezultatem naszej percepcji (specyficznym artefaktem, funkcjonującym w wyobraźni człowieka)”. Szczególna rola percepcji i sfery mentalnej w budowaniu krajobrazu widoczna jest także u współczesnego ukraińskiego krajobrazoznawcy Ołeksandra Kowalowa – w humanistycznym i przez to nietypowym jak na szkołę wschodnią dziele monograficznym³³. Teoretyczne podstawy różnicowania nurtów geograficznych, mających swe następstwa także w badaniach krajobrazu, omawia szeroko Witold Wilczyński³⁴.

Reasumując, liczne próby definiowania krajobrazu czy choćby opisowego określania do-

wodzą jego złożonych konotacji, poczynawszy od znaczenia artystycznego, przez geograficzne do metaforycznego³⁵.

Zdolność rejestracji i przechowywania informacji

Krajobraz dostarcza tego, co w fenomenologii nazywane jest *sense data* – ‘danych zmysłowych’³⁶, pochodzących z tego, co „widzimy naprawdę”. Zgodnie z tymi założeniami podmiotowi poznania krajobraz jawi się bezpośrednio i naocznie. Daje się wyodrębnić jako widziane fragmenty powłoki geograficznej (obszary), zróżnicowane typologicznie i topologicznie³⁷.

Próbując zmierzyć się z zadaniem wyjaśnienia pamięci krajobrazu, należy rozważyć pojemność znaczeniową *krajobrazu*. Krajobraz w geografii to przede wszystkim:

– zestaw powiązanych przestrzennie **obiektów fizycznych** (zarówno przyrodniczych, jak i antropogenicznych), które poprzez własną organizację tworzą układy (systemy) interpretowane poprzez strukturę i teksturę krajobrazu i *de facto* stanowiące jego treść;

– system powiązanych ze sobą **procesów** integrujących obiekty fizyczne, które mogą mieć genezę naturalną (procesy geologiczne, geomorfologiczne, klimatyczne, hydrologiczne, glebowe, ekologiczne) albo wywodzić się od zintegrowanej działalności człowieka (procesy ekonomiczne, społeczne, demograficzne, polityczne itp.)³⁸;

– zbiór **bodźców** oddziałujących na różne zmysły użytkownika. Wskutek procesu percepcji krajobraz jest możliwy do interpretacji zmysłowej, głównie jako zestaw widoków oraz panoram (obraz, widok, wizerunek) o określonych wartościach estetycznych, ale także

²⁹ B. Frydryczak, *Krajobraz. Od estetyki*, s. 43.

³⁰ Termin wprowadzony przez Carla Trolla w 1939 r., a następnie ugruntowany w 1950 r. C. Troll, *Die geographische Landschaft und ihre Erforschung*, „Studium Generale”, 3 (4/5), 1950, s. 163–181.

³¹ F. Plit, *Krajobraz kulturowy*.

³² M. Pietrzak, *Wprowadzenie do ekologii*.

³³ А. Ковалёв, *Ландшафт сам по себе и для человека. Монография*, Бурун Книга, Харьков 2009. Jego radykalna koncepcja zakłada, że krajobraz jest wyłącznym tworem percepcji i wyobraźni człowieka.

³⁴ M.in.: W. Wilczyński, *Tradycyjne i nowe poglądy na tożsamość geografii*, w: *Ujęcia i problemy badawcze współczesnej geografii*, Bydgoszcz 2011, s. 23–35 (Podstawowe Idee i Koncepcje w Geografii, 5); W. Wilczyński, *Ideowe źródła*.

³⁵ B. Frydryczak, *Krajobraz. Od estetyki*, s. 42.

³⁶ Zob. bibliografię G.E. Moore, B. Russell, A.J. Ayer: <http://plato.stanford.edu/entries/sense-data/>, dostęp: 25 lipca 2015.

³⁷ U. Myga-Piątek, *Krajobraz kulturowy. Aspekty*.

³⁸ W opinii autorki procesy te należy interpretować bardzo szczegółowo jako tzw. czynniki krajobrazotwórcze, które po raz pierwszy opisała Maria Dobrowolska w 1948 r., a rozwinęła i rozbudowała Urszula Myga-Piątek. M. Dobrowolska, *Dynamika krajobrazu kulturalnego*, „Przegląd Geograficzny”, 21 (3–4), 1948, s. 151–205; U. Myga-Piątek, *Krajobraz kulturowy. Aspekty*, s. 69–74.

odczytywany jako specyficzne krajobrazy dźwiękowe³⁹;

– zbiór **wartości** (potencjałów) przyrodniczych, społecznych, ekonomicznych, materialnych, duchowych, historycznych, fizjonomicznych, estetycznych, symbolicznych i innych. Wartości krajobrazu można korelować z potrzebami człowieka⁴⁰;

– system świadczący rzeczywiste i potencjalne **usługi** (świadczenia, obecnie nazywane *landscape services*) dla różnych grup użytkowników (tzw. funkcje krajobrazu⁴¹);

– w geografii humanistycznej, kierującej swe zainteresowania w stronę semantyki, krajobraz jest przede wszystkim **tekstem, symbolem, ikoną, palimpsestem** czy wręcz **metaforą**.

Na gruncie nauk geograficznych można wyróżnić zatem co najmniej trzy perspektywy badawcze możliwe do zastosowania wobec rejestracji i przechowywania w przestrzeni szeroko rozumianych wydarzeń historycznych⁴²:

– **perspektywa materialna (realna) krajobrazu** – na którą składają się wieloaspektowe analizy procesualne krajobrazów kulturowych (skład, struktura materialna, geneza i ewolucja krajobrazów przyrodniczych oraz ich stopniowa transformacja i metamorfoza kulturowa), analizy czynnikowe i regionalne w ujęciu historycznym, analizy chronologii krajobrazów kulturowych i historycznych nawarstwień – tzw. stratygrafia krajobrazów kulturowych;

– **perspektywa fizjonomiczna (estetyczna)** – obejmująca analizę i ocenę wartości postrzeganych, szczególnie wizualnych. Piękno i malowniczość, wzniosłość, harmonia krajobrazu stają się istotnym kryterium w ocenie

atrakcyjności wizualnej miejsca⁴³. Pomimo że perspektywa ta jest właściwa głównie dla architektów krajobrazu, znalazła zainteresowanie także wśród geografów⁴⁴, a szczególnie ważne znaczenie ma dla rozszyfrowania kompozycji przestrzennych dla oceny i ochrony wartości przestrzennych. Istotnym zadaniem badawczym jest m.in. określenie warunków istnienia lub przywracania ładu przestrzennego, ochrony wartości i identyfikowania krajobrazów harmonijnych;

– **perspektywa semiotyczna (symboliczna)**⁴⁵ – w ujęciu geografii humanistycznej krajobraz jest poddawany interpretacjom metaforycznym; staje się 'tekstem, ikoną, spektaklem, metaforą', a nawet 'nośnikiem idei'⁴⁶ – przez widzialne elementy materialne można dostrzec ukryte w nim treści niematerialne. Krajobraz kulturowy jest w takim przypadku swoistą formą przechowywania pamięci miejsca. Większość krajobrazów – nawet tych, które wydają się być całkowicie wolne od personalistycznych interpretacji – po głębszej analizie okazuje się produktami kultury, wyobrażeń i sądów (opinii, wierzeń) ich interpretatorów⁴⁷. W tej perspektywie krajobraz staje się przestrzennym zapisem przeszłości, swoistym palimpsestem, który wskutek aktywności człowieka jest ciągle przebudowywany w czasie rzeczywistym (ewolucyjnie lub rewolucyjnie). W tym sensie

³⁹ Przedstawicielem tego nurtu jest w Polsce Sebastian Bernat. *Dźwięk w krajobrazie jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*, red. S. Bernat, Lublin 2008 (Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 11); S. Bernat, *Perspektywy ekologii dźwiękowej w Polsce*, „Problemy Ekologii Krajobrazu”, 25, 2009, s. 175–182.

⁴⁰ Metodę analizy wartości krajobrazu przedstawiła autorka w swych wcześniejszych pracach, gdzie poświęciła uwagę typologii wartości krajobrazu. Zob. m.in. U. Myga-Piątek, *Krajobrazy kulturowe*, s. 167–171.

⁴¹ W. Andrejczuk, *Funkcje krajobrazu kulturowego*, w: *Krajobraz a człowiek w czasie i przestrzeni*, Sosnowiec 2013, s. 65–81 (Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 20).

⁴² Więcej na ten temat w tekście T.J. Chmielewski, U. Myga-Piątek, J. Sylon, *Typologia aktualnych krajobrazów Polski*, „Przegląd Geograficzny”, 87 (3), 2015, s. 377–408.

⁴³ Miejsca rozumianego zgodnie z koncepcją Yi-Fu Tuana wyrażoną w tekście *Przestrzeń i miejsce* jako oswojony fragment przestrzeni. Zob. też m.in. U. Myga-Piątek, *O wzajemnych relacjach przestrzeni i krajobrazu kulturowego. Rozważania wstępne*, w: *Krajobraz a przestrzeń. Aspekty teoretyczne*, Sosnowiec 2014, s. 27–44 (Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 24).

⁴⁴ Krzysztof Hubert Wojciechowski, Jerzy Wyrzykowski, Alicja Krzymowska-Kostrowicka, Przemysław Sleszyński, Tadeusz Chmielewski.

⁴⁵ W Polsce nurt ten reprezentują m.in. Krystyna Rembowska, Dobiesław Jędrzejczyk, Mariusz Czepczyński, Mikołaj Madurowicz, Elżbieta Orłowska, Marika Pirveli, Witold Wilczyński, zwolennicy tzw. nowej geografii kultury (m.in. Anne Buttimer), a w USA – w tzw. amerykańskiej geografii kultury i nowej geografii kultury – John Brinckerhoff Jackson, Denis Cosgrove, Yi-Fu Tuan.

⁴⁶ „Krajobraz jako nośnik idei” – wrocławska konferencja z 2013 r. oraz dwa tomy prac zbiorowych: *Krajobraz jako nośnik idei. Ujęcia teoretyczne i humanistyczne*, red. K. Kołodziejczyk, D. Chylińska, A. Zaręba, Wrocław 2014, s. 227, 263 (Studia Krajobrazowe, 4A, 4B).

⁴⁷ S. Schama, *Landscape and Memory*, New York 1995. Szerzej na ten temat zob. także m.in.: H.J. Blij, P.O. de Muller, *Geography, Regions and Concepts*, New York 1988; P. Carravetta, *The Reasons of the Code*, w: *Cultural Semiosis. Tracing the Signifier*, ed. H. Silverman,

‘pamięć’ – aktualna i dziejowa – nieustannie wpisywana jest w tkankę i strukturę krajobrazu, tworzy rodzaj kodowanego zapisu, używając *licentia poetica* – kodu genetycznego.

Typy historii a typy pamięci krajobrazu

Rozpatrując typy pamięci krajobrazu, warto odnieść je do typów historii, w znaczeniu jakiego w przedmowie do pierwszego wydania swej książki opisuje Fernand Braudel (1946)⁴⁸. Wyodróżnione i scharakteryzowane przez niego trzy typy historii dotyczą różnego stosunku do czasu rozumianego jako miara trwania.

Najwyższy poziom stanowi historia Człowieka⁴⁹ w jego stosunkach z otaczającym środowiskiem przyrodniczym. Jest to „historia długiego trwania”, którą Fernand Braudel nazywa „prawie nieruchomą”. Z punktu widzenia geografii to historia skali makro, do pewnego stopnia globalna. Powinna zostać odczytana jako historia krajobrazu interpretowana z pozycji kreowania przez człowieka. Drugim poziomem jest historia społeczeństw. Fernand Braudel ocenia ją jako „płynącą w wolnym rytmie”. Historię zbiorowości, grup i kultur geograf przełożył na przestrzenną skalę mezo. Trzecim poziomem jest historia wydarzeń, historia „tradycyjna”, szybkozmienna, o której autor ten pisze, że jest nerwowa, nadwrażliwa, a geograf może ją pojmować jako historię w skali mikro.

Każda z tych historii kształtuje (przeobraża) przestrzeń macierzystą – pierwotną przestrzeń przyrodniczą, nadając jej rysy możliwe do odczytania w różnych skalach i związkach

przestrzennych. Dlatego istnieją na Ziemi krajobrazy, które odczytamy jako dowód deterministycznego związku człowieka i środowiska lub – zgodnie z duchem nihilizmu przyrodniczego – jako te, w których przyroda nie wpływa na działalność człowieka (tzw. krajobrazy sztuczne), bez względu na uwarunkowania społeczno-kulturowe i cały szereg czynników krajobrazotwórczych⁵⁰. Większość z krajobrazów Ziemi ma jednak wymiar współtworzenia przez naturę i kulturę (zgodnie z nurtem posybilizmu, który wniosła do nauki geografia wraz z pracami Paula Vidala de la Blache’a).

W najszerszym rozumieniu pamięć oznacza zdolność do zapamiętywania, przechowywania, przypominania, rozpoznawania i lokalizacji czegoś, co wydarzyło się w przeszłości. Według psychologii poznawczej można ją rozpatrywać jako proces składający się z wielu faz lub jako właściwość (zdolność) jednostki⁵¹. W przypadku przeniesienia tego pojęcia na krajobraz, podobnie jak tożsamość krajobrazu, pamięć nie oznacza formy personalizacji przestrzeni, lecz wyraża szczególną zdolność rejestrowania, przechowywania i odpamiętywania (przypominania) informacji o zjawiskach i procesach zachodzących w dziejach, a rozgrywających się w środowiskach geograficznym i społecznym⁵². Jest jednocześnie procesem polegającym na gromadzeniu informacji przestrzennych. Analogicznie do istot inteligentnych zdolność ta w odniesieniu do krajobrazu jest różna i zależna od bardzo wielu czynników. Może mieć formę krótkotrwałą⁵³ (zapis pamięci historii „wydarzeniowej”, historii krótkiego trwania),

New York 1998, s. 23–47; D. Cosgrove, *Social Formation and Symbolic Landscape*, London 1984; *The Iconography of Landscape*, ed. D. Cosgrove, Cambridge 1988; D. Cosgrove, *Social Formation and Symbolic Landscape*, Madison 1998; D. Cosgrove, P. Jackson, *New Directions in Cultural Geography*, „Area”, 19, 1987, s. 95–101; *The Iconography of Landscape. Essays on the Symbolic Representation, Designed Use of Past Environment*, ed. D. Cosgrove, S. Daniels, Cambridge 2004; S. Hall, *The Work of Representation*, w: *Representation. Cultural Representation and Signifying Practices*, ed. S. Hall, London 2002, s. 13–74.

⁴⁸ F. Braudel, *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II*, Gdańsk 1976 (z przedmowy do wyd. 1: 1946, przedrukowanej tutaj), s. 20–25.

⁴⁹ Wielkiej litery użyto celowo – dla podkreślenia historii przedstawiciela gatunku ludzkiego.

⁵⁰ Np. stosowanie charakterystycznego budownictwa na terenach okresowo zalewanych przez wodę, które w Polsce występują na obszarach użytkowanych przez Oleśników, a w innych krajach, np. w Sławonii (nad Sawą, w północnej Chorwacji), wykształciły się bez udziału tej grupy kulturowej.

⁵¹ *Czym jest pamięć*, w: *Psychologia. Podręcznik akademicki*, red. J. Strzelau, Gdańsk 2004, s. 137–138.

⁵² W szczególnym przypadku jest to pamięć o ludziach zapisana w krajobrazach małych ojczyzn. Zob.: Z.T. Gajowniczek, *Pamięć o ludziach i wydarzeniach zapisana w krajobrazie. Charakterystyczne krajobrazy małych ojczyzn w świadomości ich mieszkańców*, w: *Krajobraz jako nośnik*, s. 87–103 (Studia Krajobrazowe, 4A); L. Żuk, *Topografia pamięci społeczności pradziejowych i przednowoczesnych*, w: *Krajobraz jako nośnik*, s. 105–119 (Studia Krajobrazowe, 4A).

⁵³ O tym w dalszej części artykułu.

ale najczęściej krajobraz jako forma długofalowa stanowi trwałą magazyn informacji i śladów o teoretycznie nieograniczonej pojemności i czasie przechowywania⁵⁴. Geologia historyczna, posługując się metodami datowania dziejów Ziemi, wyjaśnia ten rodzaj rejestracji wydarzeń rozgrywających się w przestrzeni w odległej historii geologicznej naszej planety także poprzez interpretację materialnej rekonstrukcji środowiska przyrodniczego (geosystemu), jak i jego fizjonomicznego odbicia (np. cech i form rzeźby czy pokrycia terenu). Analogia ta zostanie wykorzystana w kolejnym rozdziale do omówienia typów genetycznych krajobrazów.

Biorąc pod uwagę wszystkie opisane powyżej aspekty, autorka proponuje wyróżnienie kilku typów pamięci krajobrazu:

Pamięć materialna – odnosi się wprost do przechowywania fizycznych obiektów i ich wzajemnych układów (struktur przestrzennych) jako form statycznego, realnego bytu. Zapisane i utrwalone w krajobrazie obiekty nie tylko są relikami dawnych czasów, zabytkami, do których mamy szczególny szacunek i sentyment, ale także w wyraźny sposób organizują przestrzeń, tym samym stanowią krajobraz. Materialna postać „pamięci krajobrazu” wyraża się głównie przez obecność „zahibernowanych” układów przestrzennych (wsi, miasteczek, struktury urbanistycznej, tekstury pól i miedz, układów drogowych itp.), pochodzących z dawnych czasów, często otoczonych miejscami z czasów późniejszych (z innej epoki). W takim rozumieniu pamięć krajobrazu jest badana przez antropogeografię i geografię historyczną, archeologię krajobrazu⁵⁵, a w czysto przyrodniczym aspek-

cie – przez ekologię krajobrazu i geografię kompleksową. Aby ocenić ten rodzaj pamięci krajobrazu, konieczne jest zastosowanie metody ewolucyjnej⁵⁶ i szczegółowe wydatowanie obiektów oraz miejsc nadal użytkowanych według konkretnego wzorca historycznego, a także ich chronologiczne opisanie. Kryteriami oceny tej pamięci będą zatem **dawność** (liczona latami, wiekiem powstania czy wykształcenia się określonej formy przestrzennej), **historyczność** – czyli dający się opisać związek danego obiektu/miejsca z przeszłymi wydarzeniami (istotnymi z punktu widzenia historii lokalnej, regionalnej czy o szerszym zasięgu przestrzennym), a także **rodzaj materialnej substancji**, świadczącej bezpośrednio o autentyczności obiektu/miejsca.

Pamięć aksjologiczna – rozumiana jako przechowywanie wartości. Kryteriami oceny tego rodzaju pamięci są m.in. **tradycja, tożsamość, swojskość. Tożsamość**, jako podstawowe kryterium oceny pojemności tego rodzaju pamięci, jest cechą oznaczającą trwałą identyfikację danej społeczności z określonym układem przyrodniczo-kulturowym (zespołem składników materialnych krajobrazu oraz niematerialnych wartości, w tym nadal obecnych na danym obszarze idei, przekonań, poglądów, zwyczajów i obyczajów)⁵⁷ oraz z danym systemem aksjologicznym i normatywnym. Tożsamość krajobrazu identyfikuje oraz odróżnia grupy etniczne od siebie i od kultury masowej (dominującej). Oznacza także występowanie wielu wyróżników krajobrazu (*landmarks*), które jednoznacznie identyfikują dany obszar, sprawiając, że jest on niepowtarzalny – unikatowy. Innymi kryteriami oceny tego rodzaju pamięci są obecność **tradycji**

⁵⁴ By użyć sformułowania zaczerpniętego z informatyki: stanowi swoisty *storage* – magazyn danych. Zapis ten może ulegać zniszczeniu wskutek szeroko rozumianej erozji, zarówno przyrodniczej, jak i kulturowej.

⁵⁵ Przy użyciu m.in. metod ewolucyjnej i genetycznej, o których pisała już Maria Dobrowolska w *Dynamice krajobrazów kulturalnych w 1948 r.* Zob. także L. Żuk, *Cudze „ganiecie, swego nie znacze...” Koncepcje krajobrazu w dwudziestoleciu międzywojennym i ich recepcja w archeologii osadnictwa*, Poznań 2013, s. 247–276 (Folia Praehistorica Posnaniensia, 18).

⁵⁶ Według metody Marii Dobrowolskiej. M. Dobrowolska, *Dynamika krajobrazu*, s. 151–205.

⁵⁷ Swoistym dowodem na ten rodzaj pamięci jest nie tylko zachowany regionalizm, folklor czy szeroko rozumiana kultura ludowa, ale także od lat powtarzany rozkład przestrzenny preferencji wyborczych Polski, oddający przynależność do poszczególnych zaborów. Zob. M. Kowalski, *Geografia wyborcza Polski. Przestrzenne zróżnicowanie zachowań wyborczych Polaków w latach 1989–1998*, Warszawa 2000, s. 137 (Geopolitical Studies, 7). Por. także w późniejszych opracowaniach dostępnych na stronach internetowych, np. <http://niezwykle.com/bronislaw-komorowski-i-andrzej-duda-czy-na-kan-dydata-po-naprawde-glosowala-lepsza-polska/>, dostęp: 25 lipca 2015.

w regionie⁵⁸ i **swojskość krajobrazu**⁵⁹. Tradycja jako wyraz pamięci aksjologicznej krajobrazu wynika z obecności w przestrzeni kultywowanych wartości (zachowań, wierzeń, zwyczajów, obyczajów) danej zbiorowości zamieszkującej obszar/krajobraz. Tradycje społeczne zostają odwzorowane w przestrzeni (trwale lub okresowo), są pielęgnowane, podlegają ochronie, są nośnikami pamięci (zniszczenie tego nośnika skutkuje utratą pamięci materialnej). Przekazywana z pokolenia na pokolenie wartość lub idea jednocy ludzi i krajobraz i sprzyja ochronie jego wymiaru materialnego, szanowanego jako rodzaj dziedzictwa kulturowego. Przykładami pamięci aksjologicznej krajobrazu w sensie tradycji krajobrazu są m.in. regionalne wzory budownictwa, architektura, detal stylistyczny, sposoby użytkowania ziemi, ale też tradycje niematerialne (np. obrzędy, zwyczaje) przekładające się na charakter krajobrazu. Występuje tu związek z tzw. krajobrazami zmiennymi – okresowymi lub ulotnymi. Z pojęciem tym związany jest tzw. krajobrazowy kanon miejsca⁶⁰ – rozumiany jako charakterystyczny i właściwy dla danego regionu (krajobrazu)⁶¹ zespół cech określających jego formę, decydujący o jego wyrazie i mający swoją aktualną lub udokumentowaną źródłowo postać. Pamięć aksjologiczna krajobrazu wiele mówi o przywiązaniu do dawnej estetyki przestrzeni, która jest także w najwyższym stopniu odbiciem aksjologii. W ten sposób pamięć aksjologiczną można uznać za warunek do „odtworzenia – przypomnienia” zapisu wartości przestrzeni, gdyż to co było historią, nadal pozostaje żywe i obecne w przestrzeni. Ten rodzaj pamięci krajobrazu badany jest przez antropologię kulturową, socjologię, psychologię, ale także – jak wykazuje

przegląd literatury – architektów krajobrazu: m.in. Krystynę Pawłowską, Agatę Zachariasz, Zbigniewa Myczkowskiego.

Pamięć fenomenologiczna, która oznacza przechowywanie informacji o zjawiskach (wydarzeniach, zjściach, zdarzeniach, także ekstremalnych w sensie przyrodniczym i kulturowym). Mieści się tu także zjawiskowość przestrzeni⁶², która jest wpisana w biografię krajobrazu. Najczęściej jest to pamięć krótkotrwała, epizodyczna, wmontowana w historię długiego trwania. Metoda fenomenologiczna polega na opisie i oglądzie tego, co bezpośrednio jest dane. Pamięć ta badana jest przez estetykę, filozofię, a kryteriami jej oceny mogą być dające się opisać fizjonomicznie cechy, jak **piękno**, **malowniczość**, **harmonia**, **wzniosłość**⁶³, które dodatkowo połączone są w tej ocenie z kryteriami takimi jak **dawność**, **historyczność** i **autentyczność** (co pozwoli wykluczyć pięknie i harmonijnie skomponowane formy współczesne krajobrazu).

Pamięć ontologiczna – interpretowana w kontekście przechowywania informacji o istocie krajobrazu, jego własnościach, przyczynowości (czynnikach, bodźcach), właściwościach. Jest to historia krajobrazu ujmowana jako zjawisko dynamiczne, w której zapisane są prawa i zasady kreacji krajobrazu. Kryterium oceny tej pamięci jest **treść** krajobrazu jako całość, zaś metodą oceny – szczegółowa inwentaryzacja obiektów/miejsc oceniana i wartościowana przez **różnorodność** krajobrazu, która może świadczyć o wielokrotności przemian przestrzennych, często zachodzących dynamicznie, a co za tym idzie, mało trwałych i szybkozmiennych.

Pamięć semantyczna, która oznacza przechowywanie utrwalonych znaczeń (krajobrazy symboliczne, semiotyka przestrzeni, przechowywanie *genius loci*, *sacrum*) oraz możliwość,

⁵⁸ Pojęcia tradycji, tożsamości, trwałości krajobrazu autorka definiowała już w pracy *Krajobrazy kulturowe* oraz dodatkowo uzupełniała na potrzeby słownika stanowiącego fragment Raportu Projektu GDOŚ (2014).

⁵⁹ Termin ugruntowany w literaturze przez Krystynę Pawłowską, rozumiany jako silne związki przynależności i przywiązania człowieka i miejsca. Zob. K. Pawłowska, *Idea swojskości miasta*, Kraków 2001.

⁶⁰ Z. Myczkowski, *Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce*, Kraków 2003, s. 12.

⁶¹ O stylu krajobrazu: T.J. Chmielewski, *Systemy krajobrazowe. Struktura – funkcjonowanie – planowanie*, Warszawa 2012.

⁶² W rozumieniu Immanuela Kanta zjawiskowość całego świata zmysłowego.

⁶³ W estetyce wzniosłości wyraża się przestrzennie pojmowanie środowiska, historycznie i społecznie kształtowanego zarówno przez człowieka, jak i przez siły natury. Zob. B. Frydryczak, T.W. Adorno, *Pojęcie krajobrazu*, s. 43. Więcej na temat wzniosłości w pracy R. Specht, *Pojęcie wzniosłości w filozofii Kanta*, „Studia z Historii Filozofii”, 2 (4), 2013, s. 167–184. Do pojęć tych odnosi się także często Beata Frydryczak, B. Frydryczak, *Krajobraz. Od estetyki*.

jaką daje rozczytanie dawnych i współczesnych funkcji krajobrazu. Analizie podlegają cechy, które nie występują bezpośrednio (materialnie, fizjonomicznie), ale te, które ilustrują głębszy poziom znaczenia treści krajobrazu. Jest to szczególnie fascynujące poznawczo z uwagi na wielomodalność krajobrazu. Są to właściwości często niejednoznaczne, pozostawiające odbiorcy możliwość swobodnej indywidualnej interpretacji. Pamięć oceniana jest na podstawie kryterium **symboliki** pojmowanej jako synteza zespołu cech, które są postrzegane zmysłowo (w procesie percepcji), a w procesie interpretacji są im przypisywane znaczenia (pojęcia). Pamięć symboliczną można odczytać jako komunikat. Najczęściej komunikaty te występują w postaci *sacrum* krajobrazu – występowanie hierofanii, która w sposób najczęściej wyspowy organizuje przestrzeń i nadaje krajobrazowi znaczenie święte, oraz *genius loci* – ducha miejsca, siły kształtującej wyjątkowość regionu (tożsamość miejsca, miejsce wyróżnione, niezwykłe, znaczące). Pamięć tę bada geografia humanistyczna, ale także – jak dowodzą prace Christiana Norbegr-Schulza, a w Polsce m.in. Krystyny Dąbrowskiej-Budziło i Agaty Zachariasz⁶⁴ – architektura krajobrazu.

Biografia krajobrazu – czyli jak rozczytać palimpsest

Według Stanisława Arnolda antropogeografia⁶⁵ bada oddziaływanie środowiska geograficznego na rozwój faktów życia społecznego człowieka,

a geografia historyczna poświęca uwagę oddziaływaniu danego środowiska geograficznego na rozwój faktów życia społecznego w przeszłości⁶⁶.

Odczytanie utrwalonej w pamięci krajobrazu historii przestrzeni możliwe jest dzięki metodzie stratygraficznej, którą zaproponowała autorka w 2012 r.⁶⁷ Przyjmuje ona założenie, że możliwe jest wykreślenie przekroju krajobrazu kulturowego, tak samo jak w geologii przekroju przez warstwy skalne i ich wydatowanie⁶⁸. Przyjęto także założenie, że krajobrazy rozwijały się chronologicznie i można wskazać pewną typową sekwencję (następstwo różnicowania) w kolejnych transformacjach typów genetycznych krajobrazów kulturowych. **Stratygrafia krajobrazu kulturowego** oznacza specyficzny układ nawarstwień kulturowych obecnych w krajobrazie, będący produktem określonych społeczności funkcjonujących na danym obszarze, dających się chronologicznie ustalić. Decyduje on o miąższości⁶⁹ krajobrazu. Jest to układ obrazujący się przez współwystępowanie na powierzchni terenu różnowiekowych elementów krajobrazu, a także cech organizacji przestrzeni typowych dla różnych okresów historycznych. Znajomość stratygrafii⁷⁰ kulturowej krajobrazu umożliwia odczytanie pamięci krajobrazu.

Przy wykorzystaniu źródeł paleogeograficznych – w tym paleobotanicznych, paleoklimatycznych, palinologicznych, archeologicznych, kartograficznych, historycznych źródeł pisanych, kartografii współczesnej, w tym obrazów lotniczych wraz z technikami GIS – możliwe jest

⁶⁴ K. Dąbrowska-Budziło, *Genius loci jako potencjalne źródło inspiracji dla kształtowania krajobrazu*, w: *Niematerialne wartości krajobrazów kulturowych*, Sosnowiec 2011, s. 227–235 (Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 15); A. Zachariasz, *Krajobrazy pamięci wyrazem tożsamości miejsca*, w: *Niematerialne wartości*, s. 310–326; Ch. Norberg-Schulz, *Genius Loci. Towards a Phenomenology of Architecture*, Rizzoli 1979.

⁶⁵ S. Arnold, *Geografia historyczna, jej zadania i metody*, „Przegląd Historyczny”, 28, 1929, s. 91–120.

⁶⁶ Szerzej temat związków geografii i historii: B. Szady, *Geografia historyczna w Polsce – rozwój i perspektywy*, „Studia Geohistorica”, 1, 2013, s. 19–38. Zob. też liczne prace Jana Tyszkiewicz, m.in. J. Tyszkiewicz, *Geografia historyczna. Zarys problematyki*, Warszawa 2014 (tam dalsza literatura). Związki geografii i historii omówione zostały także w artykule: A. Rykała, *Dlaczego razem? Uwagi o relacjach między geograficzno-historyczną i geograficzno-polityczną perspektywą metodologiczną i poznawczą*, „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej”, 1, 2012, s. 13–37.

⁶⁷ U. Myga-Piątek, *Krajobraz kulturowy. Aspekty*, s. 173–178.

⁶⁸ Z użyciem metod paleogeograficznych, archeologicznych, paleoklimatycznych, historycznych, analizy kartograficznej map dawnych, analizy źródeł archiwalnych itd.

⁶⁹ Termin *miąższość* krajobrazu używany jest także w innym znaczeniu, np. w ekologii krajobrazu. Por. A. Richling, J. Solon, *Ekologia krajobrazu*, Warszawa 2011.

⁷⁰ Można tu przywołać podobną koncepcję dotyczącą osadnictwa, którą zaproponował już Mariusz Koter, o stratygrafii osadniczej na przykładzie Łodzi. M. Koter, *Od fizjonomii do morfogenezy i morfologii porównawczej. Podstawowe zagadnienia teoretyczne morfologii miast*, w: *Zagadnienia geografii historycznej osadnictwa w Polsce*, red. M. Koter, J. Tkocz, Toruń 1994; M. Koter, M. Kulesza, *Badania geograficzno-historyczne osadnictwa miejskiego w Polsce w latach 1918–1993*, w: *Geografia osadnictwa i ludności. Lata 1918–1993*, t. 2, Łódź 1994. Podobnie jak pojęcie *reliktu* w pracy: M. Koter, *Relikty osadnictwa średniowiecznego w planie współczesnej Łodzi*, „Przegląd Geograficzny”, 48 (4), 1976.

odtworzenie biografii krajobrazu i jej przeniesienie na graficzny przekrój, gdzie osią pionową jest czas, a poziomą – zasięg przestrzenny badanego regionu. Przyjmując takie założenia, można wyróżnić kilka podstawowych typów biorących pod uwagę genezę i ewolucję danego krajobrazu kulturowego. Poniżej przytoczono typy genetyczne krajobrazów według autorskich podziałów na podstawie pracy opublikowanej w 2012 r.

Ewolucyjnie rzecz ujmując, za najstarsze (na przekroju leżące najgłębiej na osi czasu) należy uznać krajobrazy przyrodnicze, naturalne, niezmienione przez człowieka, czyli pierwotne⁷¹. Stanowią one zawsze korzeń krajobrazu, na którym „krajowany” jest kolejny chronologicznie jego typ, a ten z kolei podlega dalszym metamorfozom.

Przyjmując, że krajobrazy różnicowały się chronologicznie i „uzbrajały technogenicznie” wraz z rozwojem cywilizacji, można zaproponować następujące typy ewolucyjno-genetyczne krajobrazów: przyrodnicze – naturalne, seminaturalne, quasikulturowe, leśne⁷², pasterskie, rolnicze, osadnicze wiejskie, osadnicze miejskie, górnicze, wodogospodarcze, przemysłowe, turystyczne, wojskowe (militarne), eksploatacyjne, zdegradowane, sztuczne.

W dalszym ciągu możliwe było zaproponowanie kilku modeli nawarstwień krajobrazów jako swoistych wzorcowych/typowych układów zapisów pamięci przestrzennej krajobrazu:

Typ genetyczny 1 – krajobrazy **jednorodne i jednolite** (względnie homogeniczne i homotoniczne), ukształtowane na podłożu określonego gatunku krajobrazu przyrodniczego, rdzenne (autochtoniczne), które przechowują („pamiętają”) od czasów historycznych do współczesnych ten sam jeden model tradycyjnego użytkowania, niezmieniony w sposób rewolucyjny, a jedynie modelowany ewolucyjnie. W zapisie struktury przestrzennej tego typu genetycznego często utrwalone są przeobrażenia z bardzo

długiego czasu, np. w krajobrazach rolniczych wzorce trójpolówki, uprawy bezugorowej, monokulturowej itp., dające się interpretować na podstawie zdjęć lotniczych i analiz kartograficznych. Obecnie krajobrazy te reprezentują jednolity typ fizjonomiczny. Część krajobrazów tego typu może mieć odmiany:

1A) **reliktową** (bardzo rzadko spotykaną, historyczną postać użytkowania rolniczego, osadniczego, górniczego itd.) – np. krajobrazy rolnicze od wieków użytkowane w układzie łanowo-niwowym, obecne wyspowo w otoczeniu krajobrazów miejskich, przemysłowych itp. (przykład Górnego Śląska, dużych miast, np. Warszawy);

1B) **endemiczną**, niespotykaną nigdzie indziej poza tym miejscem – takie krajobrazy traktować należy jako unikatowe.

Typ genetyczny 2 – krajobrazy niejednorodne, ale jednolite (heterogeniczne i względnie homotoniczne). Ze względu na charakter i przebieg historycznych przemian w ich obrębie występują specyficzne nawarstwienia możliwe do odtworzenia na podstawie źródeł archeologicznych, historycznych i kartograficznych. Typ ten występuje w przypadku pełnego zastąpienia jednego typu krajobrazu przez inny, tzw. krajobrazy nawarstwione zupełne. Mogą one mieć postać krajobrazów:

2A) **nawarstwianych ewolucyjnie** (krajobrazy endogeniczne, autochtoniczne), złożone wyłącznie z elementów strukturalnych pochodzenia rodzimego, w których zmiany zachodzą wolno, a ewolucyjne nawarstwienie jest spowodowane działaniem czynników wyłącznie regionalnych, rdzennych. Nastąpiło w nich pełne zastąpienie, wymiana (przykrycie) wcześniejszych typów krajobrazów przez chronologicznie następane;

2B) **nawarstwianych rewolucyjnie** (krajobrazy egzogeniczne, allochtoniczne), w których wcześniejszy typ krajobrazu kulturowego uległ nagłemu przeobrażeniu (pod wpływem czynników politycznych, administracyjno-prawnych), a w przestrzeni obecne są elementy obce, nieuzasadnione przyrodniczo. Pod względem wizualnym krajobrazy nawarstwione przedstawiają ponownie typ jednolity.

⁷¹ Więcej na temat typologii krajobrazów aktualnych w pracy T. Chmielwskiego, U. Myga-Piątek, J. Solon, *Typologia aktualnych*.

⁷² Ewolucji każdego z tych typów wiele miejsca poświęcili badacze geohistorii, np. krajobrazom leśnym – Joanna Plit, krajobrazom pasterskim – Fernand Braudel, pisząc o wielkich przegonach w Europie Średniowiecznej, rolniczym – Faliński i Kostrowicki itd.

Typ genetyczny 3 – krajobrazy niejednorodne (różnorodne) i niejednolite. Do ich wykształcenia dochodzi, gdy przeobrażenia (funkcjonalne, strukturalne, fizjonomiczne) nie były zupełne (nie następowało proste i ciągłe zastępowanie i przykrywanie jednych typów przez drugie, a zmiany miały charakter równoczesny). W obecnej strukturze takiego typu krajobrazów kulturowych zachowane są elementy z różnych okresów historycznych i z różnego sposobu użytkowania. W rezultacie współczesny krajobraz kulturowy przechowuje style dawnej organizacji przestrzennej, a obecność elementów struktury z wcześniejszych typów tworzy obiektowe (miejscowe) relikty krajobrazowe⁷³, które mają postać intruzji krajobrazowych, wystających z krajobrazu minionych epok. W rezultacie powstają krajobrazy różnorodne i zmieszane pod względem fizjonomicznym, tworząc w przestrzeni mozaikowaty układ. Jest to grupa współcześnie najbardziej powszechna, szczególnie w strefach wielowiekowego intensywnego zaludnienia i gospodarowania. Może wystąpić tu cały szereg odmian zależnych od udziału (proporcji) poszczególnych typów krajobrazów kulturowych z poprzednich etapów historycznych oraz przebiegu transformacji (drogą ewolucyjną lub rewolucyjną).

Podsumowanie

Wydaje się, że najważniejszą podstawą do analizy pamięci krajobrazu jest pamięć materialna. Przechowane relikty krajobrazowe, zakonserwowane i utrwalone w swej pierwotnej formie, są bodźcem do sięgania po zasoby pamięci kolejnych poziomów. Obecnie – z uwagi na silną erozję kulturową zachodzącą wskutek wszystkich przejawów i efektów globalizacji – krajobraz narażony jest na „utrata pamięci”. Wiele miejsc będących za-

pisem historii uległo silnemu zwietrzeniu wskutek przebudowy, zniszczenia lub wtórnego, odmiennego od tradycyjnego, zagospodarowania. We współczesnej strukturze krajobrazu wyrastają zaledwie szczątkowe obiekty – najczęściej kościoły, zamki, pałace, kamienice, ale także architektura ruralistyczna: chaty, wiatraki, młyny, kuźnice oraz obiekty architektury przemysłowej, np. Łodzi, Górnego Śląska, górniczej i in. Rzadziej są to miejsca (obszary, przestrzenie), np. miasteczka, dzielnice, wsie, pola o wyraźniej szachownicowej lub łańcowej strukturze, drogi i trakty obsadzone drzewami owocowymi itp. Wymienione tu przykłady stanowią niegdysiejsze wychodnie w otoczeniu dużo młodszych krajobrazów, nieraz o różnym wieku, przetworzonych, a nieraz zupełnie współczesnych. Te historyczne dominanty świadczą o dawnej kulturze, procesach i zdarzeniach przeszłości. W ten sposób każde miejsce opowiada swoją historię⁷⁴.

Z powyższych rozważań wynika, że najważniejszym wskaźnikiem pamięci danego krajobrazu jest jego trwałość. W przypadku krajobrazu najważniejsza jest pamięć długotrwała (ang. *long-term memory* – LTM), którą przede wszystkim określa trwałość – rozumiana jako czas przechowywania „zapamiętanego materiału”.

Pamięć krajobrazu jest cechą przestrzeni polegającą na przechowywaniu elementów przyrodniczych i kulturowych pochodzących z różnych, odległych w czasie okresów, ale także – co stara się uzasadnić autorka – od-pamiętywania, przypomnienia o zdarzeniach z przeszłości. Z uwagi na historyczny kontekst niniejszego artykułu pominięty został wątek pamięci przyrodniczej krajobrazów, która zawsze tworzy kontekst do nadbudowy krajobrazów kulturowych⁷⁵.

⁷³ Ken Taylor pisze o krajobrazach reliktowych lub fosylnych: „A relict or fossil landscape in which an evolutionary process has come to an end but where its distinguishing features are still visible”, a także o krajobrazach ciągle żywych (ciągłych, kontynuowanych), podlegających ewolucji: „Continuing landscape which retains an active social role in contemporary society associated with a traditional way of life and in which the evolutionary process is still in progress and where it exhibits significant material evidence of its evolution over time”. K. Taylor, *Landscape and Memory*, s. 6.

⁷⁴ *Każde miejsce opowiada swoją historię, czyli rzecz o dziedzictwie wiejskim*, red. K. Pawłowska i in., Poznań 2000.

⁷⁵ Wyjątkiem wydają się być tzw. krajobrazy sztuczne, powstające w całkowitym oderwaniu od siedliska przyrodniczego, a nawet odwracające naturalne relacje człowiek–środowisko. Dzieje się tak w przypadku tzw. miast ekologicznych (np. Masdar w ZEA), w których procesy przyrodnicze są sterowane przez człowieka. Jest to zapewne zapowiedź nowej epoki kształtowania krajobrazu, który może być konstruowany w dalszej, lecz dającej się przewidzieć przyszłości także na innych planetach podlegających epizodycznemu zasiedleniu przez człowieka.

Z punktu widzenia analizy krajobrazu kulturowego pamięć krajobrazu jest jednym ze wskaźników wartości i można dokonać jego oceny⁷⁶ m.in. za pomocą ilości treści, którą przechowuje (przez analogię do zasobów pamięci). Treść krajobrazu ujawnia cechy przestrzeni, takie jak: historyczność, dawność, autentyczność, reprezentatywność, unikatowość, odrębność, oraz skorelowane z nimi cechy fizjonomiczno-estetyczne, jak piękno, malowniczość, wzniosłość, harmonia. Treść krajobrazu (materialna i niematerialna) jest zawsze nośnikiem pamięci, także wartości emocjonalnych, w tym zachowanej tradycji, tożsamości, swojskości, a także wartości symbolicznych, w tym *genius loci* czy *sacrum*. Dla oceny pamięci krajobrazu (swoistego IQ krajobrazu) najistotniejsza jest pamięć długotrwała, przez analogię do pamięci człowieka (LTM). Pamięć długotrwała może być określona poprzez takie cechy, jak:

– **trwałość**, która uważana jest za cechę długotrwałego, ciągłego i niezaburzonego przechowywania treści i mierzona jest czasem, w którym istnieje dany typ krajobrazu (typ genetyczny); w modelu stratygrafii krajobrazu jest to miąższość poszczególnych warstw;

– **szybkość**, która mierzona jest liczbą nawarstwień i ich jednostkową miąższością (*de facto* czasem trwania jednego typu genetycznego krajobrazu) oraz liczbą ewentualnych powtórzeń (sekwencji krajobrazowych);

– **dokładność** – mierzona zgodnością współczesnej formy występowania z formą pierwotną;

– **gotowość** – zdolność do rekultywacji (renaturalizacji) krajobrazu i wszelkich innych przemian;

– **pojemność** (zakres, różnorodność) – określona przez ilość i różnorodność treści, która tworzy przekaz kulturowy.

W ocenie pamięci krajobrazu kluczowe jest stosowanie **metody ewolucyjnej**, polegającej na chronologicznym badaniu dziejowego procesu przystosowywania się człowieka do warunków środowiska⁷⁷. Dzisiejsze elementy kulturowe mają charakter przejściowy, stanowią pewien etap w przeobrażaniu krajobrazu. Na tym samym podłożu środowiskowym w danym przedziale czasowym można analizować działanie nowych procesów i zjawisk. Metoda ta pozwala na odtwarzanie poszczególnych etapów działalności człowieka na powierzchni ziemi oraz wyznaczenie charakterystycznych dla każdej z nich rodzajów zmian krajobrazu. Ujawniła ona także, że w krajobrazie nie zawsze istnieje zapis wszystkich faz rozwojowych (okresów historycznych), bowiem w różnych regionach mogły istnieć przerwy wynikające na przykład z przerw osadniczych kultur. Jak wykazały badania autorki na obszarze Wyżyny Częstochowskiej, w przekroju krajobrazowym stwierdzono „luki pamięci” krajobrazu powstałe wskutek braku regularnego nawarstwienia kulturowego. Zwykle są one dowodem przerw osadniczych, depopulacji, choć coraz częściej także erozji kulturowej.

Przedstawione w niniejszym artykule wątki, stanowiące zaledwie zarys problematyki, wskazują na dużą atrakcyjność badawczą koncepcji pamięci krajobrazu. W naukach geograficznych, a szczególnie w jej nurcie realnym, stanowią *novum*. Pokazują, na jak wiele sposobów można interpretować krajobraz, co także potwierdza tezę o jego fenomenie. Idea pamięci krajobrazu jest godna dalszych wnikliwych badań, w tym testowych, empirycznych – w różnych regionach świata. ■

⁷⁶ Przez analogię jak w przypadku pamięci człowieka lub coraz częściej także zdolności przechowywania danych przez komputery.

⁷⁷ Historia długiego trwania wg Fernanda Braudela. F. Braudel, *Morze Śródziemne*.

Bibliografia

Literatura przedmiotu

- Andrejczuk W., *Funkcje krajobrazu kulturowego*, w: *Krajobraz a człowiek w czasie i przestrzeni*, Sosnowiec 2013, s. 65–81 (Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 20).
- Arnold S., *Geografia historyczna, jej zadania i metody*, „Przegląd Historyczny”, 28, 1929, s. 91–120.
- Bernat S., *Perspektywy ekologii dźwiękowej w Polsce*, „Problemy Ekologii Krajobrazu”, 25, 2009, s. 175–182.
- Białostocki J., *Narodziny nowożytnego krajobrazu*, w: *Refleksje i syntezy ze świata sztuki*, Warszawa 1978.
- Blij H.J., de Muller P.O., *Geography, Regions and Concepts*, New York 1988.
- Bobek H., Schmithüsen J., *Die Landschaft im logischen System der Geographie*, „Erdkunde”, 3, 1949, s. 119.
- Braudel F., *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II*, Gdańsk 1976.
- Carravetta P., *The Reasons of the Code*, w: *Cultural Semiosis. Tracing the Signifier*, ed. H. Silverman, New York 1998, s. 23–47.
- Chmielewski T.J., *Systemy krajobrazowe. Struktura – funkcjonowanie – planowanie*, Warszawa 2012.
- Chmielewski T.J., Myga-Piątek U., Solon J., *Typologia aktualnych krajobrazów Polski*, „Przegląd Geograficzny”, 87 (3), 2015, s. 377–408.
- Cosgrove D., *Landscape and the European Sense of Sight – Eying Nature*, w: *Handbook of Cultural Geography*, ed. K. Anderson i in., London 2003.
- Cosgrove D., *Social Formation and Symbolic Landscape*, London 1984.
- Cosgrove D., *Social Formation and Symbolic Landscape*, Madison 1998.
- Cosgrove D., Jackson P., *New Directions in Cultural Geography*, „Area”, 19, 1987, s. 95–101.
- Czeczpyński M., *Cultural Landscape of Post-Socialist Cities. Representation of Powers and Needs*, Adlershot 2008.
- Człowiek w badaniach geograficznych*, red. W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski, Poznań 2006.
- Dąbrowska-Budziło K., *Genius loci jako potencjalne źródło inspiracji dla kształtowania krajobrazu*, w: *Niematerialne wartości krajobrazów kulturowych*, Sosnowiec 2011, s. 227–235 (Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 15).
- Dobrowolska M., *Dynamika krajobrazu kulturowego*, „Przegląd Geograficzny”, 21 (3–4), 1948, s. 151–205.
- Dźwięk w krajobrazie jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*, red. S. Bernat, Lublin 2008 (Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 11).
- Frydryczak B., *Krajobraz od estetyki picturesque do doświadczenia topograficznego*, Poznań 2013.
- Frydryczak B., Adorno T.W., *Pojęcie krajobrazu kulturowego*, „Estetyka i Krytyka”, 30 (3), 2013, s. 43.
- Gajowniczek T., *Pamięć o ludziach i wydarzeniach zapisana w krajobrazie. Charakterystyczne krajobrazy małych ojczyzn w świadomości ich mieszkańców*, w: *Krajobraz jako nośnik idei. Ujęcia teoretyczne i humanistyczne*, red. K. Kołodziejczyk, D. Chylińska, A. Zaręba, Wrocław 2014, s. 87–103 (Studia Krajobrazowe, 4A).
- Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie*, red. W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 2005.
- Hall S., *The Work of Representation*, w: *Representation. Cultural Representation and Signifying Practices*, ed. S. Hall, London 2002, s. 13–74.
- The Iconography of Landscape*, ed. D. Cosgrove, Cambridge 1988.
- The Iconography of Landscape. Essays on the Symbolic Representation, Designed Use of Past Environment*, ed. D. Cosgrove, S. Daniels, Cambridge 2004.
- Jackson J.B., *Discovering the Vernacular Landscape*, New Haven–London 1984.
- Jackson J.B., *The World Itself*, w: *The Cultural Geography Reader*, ed. T.S. Oakes, P.L. Price, New York 2008.

- Jędrzejczyk D., *Geografia humanistyczna miasta*, Warszawa 2004.
- Każde miejsce opowiada swoją historię, czyli rzecz o dziedzictwie wiejskim, red. K. Pawłowska i in., Poznań 2000.
- Koter M., *Od fizjonomii do morfogenezy i morfologii porównawczej. Podstawowe zagadnienia teoretyczne morfologii miast*, w: *Zagadnienia geografii historycznej osadnictwa w Polsce*, red. M. Koter, J. Tkocz, Toruń 1994.
- Koter M., *Relikty osadnictwa średniowiecznego w planie współczesnej Łodzi*, „Przegląd Geograficzny”, 48/4, 1976, s. 667–687.
- Koter M., Kulesza M., *Badania geograficzno-historyczne osadnictwa miejskiego w Polsce w latach 1918–1993*, w: *Geografia osadnictwa i ludności. Lata 1918–1993*, t. 2, Łódź 1994.
- Kowalski M., *Geografia wyborcza Polski. Przestrzenne zróżnicowanie zachowań wyborczych Polaków w latach 1989–1998*, Warszawa 2000 (Geopolitical Studies, 7).
- Krajobraz jako nośnik idei. Ujęcia teoretyczne i humanistyczne*, red. K. Kołodziejczyk, D. Chylińska, A. Zaręba, Wrocław 2014 (Studia Krajobrazowe, 4A, 4B).
- Llamazares J., *Rzeka zapomnienia*, Warszawa 2007.
- Myczkowski Z., *Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce*, Kraków 2003.
- Myga-Piątek U., *Historia, metody i źródła badań krajobrazu kulturowego*, „Problemy Ekologii Krajobrazu”, 17, 2005, s. 71–77.
- Myga-Piątek U., *Krajobraz kulturowy. Aspekty ewolucyjne i typologiczne*, Katowice 2012.
- Myga-Piątek U., *Krajobraz kulturowy w badaniach geograficznych*, w: *Krajobraz kulturowy. Aspekty teoretyczne i metodologiczne*, red. U. Myga-Piątek, Sosnowiec 2005, s. 40–53 (Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 4).
- Myga-Piątek U., *Mapy krajobrazowe. Tradycja – potrzeby – trudności – próby – możliwości*, w: *Mapy krajobrazu kulturowego. Przegląd doświadczeń*, red. J. Plit, U. Myga-Piątek, Sosnowiec 2015, s. 3–30 (Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 27).
- Myga-Piątek U., *O wzajemnych relacjach przestrzeni i krajobrazu kulturowego. Rozważania wstępne*, w: *Krajobraz a przestrzeń. Aspekty teoretyczne*, Sosnowiec 2014, s. 27–44 (Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 24).
- Myga-Piątek U., *Spór o pojęcie krajobrazu w geografii i dziedzinach pokrewnych*, „Przegląd Geograficzny”, 73, 2001, z. 1–2, s. 163–176.
- Norberg-Schulz Ch., *Genius Loci. Towards a Phenomenology of Architecture*, Rizzoli 1979.
- Olwig K.R., *The Practice of Landscape „Conventions” and the Just Landscape. The Case of the European Landscape Convention*, „Landscape Research”, 32 (6), 2007, s. 579–594.
- Pawłowska K., *Idea swojskości miasta*, Kraków 2001.
- Pietrzak M., *Ewolucja poglądów geograficznych na krajobraz*, w: *Geografia jako nauka*, t. 1: *Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, red. W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski, Łódź 2005, s. 151–161.
- Pietrzak M., *Niemiecka a światowa ekologia krajobrazu – dorobek, aktualne trendy, problemy badawcze i dylematy metodologiczne*, w: *Studia ekologiczno-krajobrazowe w programowaniu rozwoju zrównoważonego: przegląd polskich doświadczeń u progu integracji z Unią Europejską*, red. M. Kistowski, Gdańsk 2004, s. 43–47.
- Plit F., *Krajobraz kulturowy – czym jest?*, Warszawa 2011.
- Plit F., *Paul Vidal de la Blache – krajobraz – obraz i geograficzna metoda jego interpretacji*, w: *Krajobraz kulturowy. Aspekty teoretyczne i metodologiczne*, red. U. Myga-Piątek, Sosnowiec 2005, s. 26–31 (Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 4).
- Psychologia. Podręcznik akademicki*, red. J. Strelau, Gdańsk 2004.
- Rembowska K., *Kultura w tradycji i we współczesnych nurtach badań geograficznych*, Łódź 2002.
- Richling A., Solon J., *Ekologia krajobrazu*, wyd. 5, Warszawa 2011.
- Rodaway P., *Sensous Geographies. Body, Sense and Place*, London–New York 1994.

- Rykała A., *Dlaczego razem? Uwagi o relacjach między geograficzno-historyczną i geograficzno-polityczną perspektywą metodologiczną i poznawczą*, „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej”, 1, 2012, s. 13–37.
- Schama S., *Landscape and Memory*, New York 1995.
- Schmithüsen J., *Allgemeine Geosynergetik. Grundlagen der Landschaftskunde*, Berlin–New York 1976.
- Simmel G., *Filozofia krajobrazu*, w: tenże, *Filozofia krajobrazu. Wybór esejów*, przeł. M. Łukasiewicz, Warszawa 2006, s. 292–306.
- Specht R., *Pojęcie wzniosłości w filozofii Kanta*, „Studia z Historii Filozofii”, 2 (4), 2013, s. 167–184.
- Szady B., *Geografia historyczna w Polsce – rozwój i perspektywy*, „Studia Geohistorica”, 1, 2013, s. 19–38.
- Taylor K., *Landscape and Memory: Cultural Landscapes, Intangible Values and Some Thoughts on Asia* (<http://openarchive.icomos.org/139/>, dostęp: 25 lipca 2015).
- Tyszkiewicz J., *Geografia historyczna. Zarys problematyki*, Warszawa 2014.
- Wilczyński W., *Aksjologiczne aspekty nauki o krajobrazie*, w: *Kultura jako przedmiot badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne*, red. E. Orłowska, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2002, s. 47–55.
- Wilczyński W., *Ideowe źródła i tożsamość geografii*, Kraków 2011.
- Wilczyński W., *Tradycyjne i nowe poglądy na tożsamość geografii*, w: *Ujęcia i problemy badawcze współczesnej geografii*, Bydgoszcz 2011, s. 23–35 (Podstawowe Idee i Koncepcje w Geografii, 5).
- Wylie J., *Landscape*, Abingdon, 2007.
- Yi-Fu Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, Warszawa 1987.
- Zachariasz A., *Krajobrazy pamięci wyrazem tożsamości miejsca*, w: *Niematerialne wartości krajobrazów kulturowych*, Sosnowiec 2011, s. 310–326 (Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 15).
- Żuk L., *Cudze „ganiecie, swego nie znacie...” Koncepcje krajobrazu w dwudziestolecu międzywojennym i ich recepcja w archeologii osadnictwa*, Poznań 2013, s. 247–276 (Folia Praehistorica Posnaniensia, 18).
- Żuk L., *Topografia pamięci społeczności pradziejowych i przednowoczesnych*, w: *Krajobraz jako nośnik idei. Ujęcia teoretyczne i humanistyczne*, red. K. Kołodziejczyk, D. Chylińska, A. Zaręba, Wrocław 2014, s. 105–119 (Studia Krajobrazowe, 4A).
- Ковалёв А., *Ландшафт сам по себе и для человека. Монография*, Харьков 2009.

Źródła internetowe

- <http://www.ekologia-krajobrazu.pl/index.php/ekologia-krajobrazu/75-wprowadzenie-do-ekologii-krajobrazu-istota-krajobrazu-i-rozwoj-badan/24.05.2015/>, dostęp: 25 lipca 2015.
- <http://amu.edu.pl/content/miedzynarodowa-konferencja-naukowa-antropologia-krajobrazu-obraz-zmysy-pami>, dostęp: 25 lipca 2015.
- <http://plato.stanford.edu/entries/sense-data/>, dostęp: 25 lipca 2015.
- <http://niezwykle.com/bronislaw-komorowski-i-andrzej-duda-czy-na-kandydata-po-naprawde-glosowala-lepsza-polska/>, dostęp: 25 lipca 2015. ■

Landscape Memory – the Record of History in Space

Summary

Landscape currently takes a particularly important place in many scientific disciplines, for example in geography, cultural anthropology, aesthetics, architecture, landscape architecture, landscape ecology and sociology. The reason for the great interest in landscape is that it is synonymous to everyday existence, the surroundings and the human environment. The article draws attention to the fact that contemporary landscape seems to be a key issue in understanding the historical processes occurring in the human environment. The concept of landscape is therefore a kind of “link” between geography and history. Nowadays the literature of the sources says about “the idea of landscape,” which expresses the historical effort to connect the visual image and the material world. The following considerations are attempts to develop a concept which describes the memory of landscape on the basis of geography. It is an attempt at a complementary approach to the existing studies in the field of humanistic geography, cultural anthropology, sociology and the theory of aesthetics.

The article presents the genesis of the concept, giving the source of its ambiguity. In geography landscape commonly means the following:

- a set of spatially related physical objects (both natural and anthropogenic) constituting the content of the landscape;
- a system of interrelated natural and cultural processes integrating the physical structures;
- a set of stimuli affecting the various senses of the user;
- a set of natural values (potentials), social, economic, physical, spiritual, historical, physiognomy, aesthetic, symbolic and others;
- a system providing the actual and potential service (now called landscape services or so-called landscape functions);
- text, symbol, icon, palimpsest, or even a metaphor.

In the broadest sense, memory is the ability to remember, store, recall, recognize and localize something that happened in the past. In the case of transfer of this concept onto the field of landscape, it is like the identity of the countryside, the memory does not mean forms of space personalization, but it expresses a special ability to record, store and recall the information about the phenomena and processes taking place in the history and taking place in the social and geographical environment. It is also the process of collecting spatial information. Regarding the landscape, this ability depends on many factors. It may take the short-term form (memory of history record about events, short duration story) but usually, the landscape is a storehouse of information and traces of theoretically unlimited capacity and storage. The author proposes to separate a few types of landscape memory:

- material memory, which is physical storage of objects and their inter-systems (spatial structures) as a form of static, real being. “Saved” and fixed objects in the landscape are not only the relics of ancient times, monuments, but they also clearly organize the space. The material form of “landscape memory” is expressed mainly by the presence of “hibernating” spatial systems (villages, towns, urban structure, texture and copper fields, road systems, etc.) with origins in ancient times, often surrounded by sites from a later period (from another era);
- axiological memory, understood as storage of value. It is based on continuity, among others, tradition, identity, familiarity relating to both, tangible and intangible qualities of landscape;
- phenomenological memory, which means storing information about phenomena (events, incidents, including extreme ones in terms of natural and cultural ones);
- magnificence of space is located here, which is registered in landscape biography.

It is mostly short-term memory, episodic, written in the history of long duration;

– ontological memory, interpreted in the context of storing information about the nature of the landscape, its properties, causality (factors and stimuli), properties. It is the story of landscape recognized as a dynamic phenomenon, in which the rights and principles of landscape creation are saved;

– semantic memory, which means storage of fixed meanings (symbolic landscapes, semiotics of space, storage of *genius loci, the sacrum*). The

possibility which is given by “re-reading” the former and modern functions of landscape.

The paper explains the above-mentioned forms of landscape memory on the grounds of the author’s concept of cultural landscape stratigraphy. The basic types of landscapes were separated due to the relative arrangement (ascertainable in chronological order) of cultural strata present in the landscape, as a product of particular communities functioning in the history of the area. ■

Słowa kluczowe: krajobraz kulturowy, pamięć krajobrazu, stratygrafia krajobrazu, geografia

Keywords: cultural landscape, landscape memory, stratigraphy of landscape, geography

dr hab. Urszula Myga-Piątek – przewodnicząca Komisji Krajobrazu Kulturowego przy Polskim Towarzystwie Geograficznym, adiunkt w Katedrze Geografii Regionalnej i Turyzmu Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego
(e-mail: urszula.myga-piatek@us.edu.pl)